

24/7

**MUNCĂ DE ÎNGRIJIRE ȘI MIGRAȚIA FEMEILOR
ROMÂNCE ȘI MOLDOVENCE ÎN ITALIA**

**Autori:
Sebastian Țoc
Dinu Guțu**

24/7

Muncă de îngrijire și migrația femeilor române și moldovence în Italia

Info autori

Sebastian Toc

Școala Națională de Studii Politice și Administrative, București

Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română

Dinu Guțu

Școala Națională de Studii Politice și Administrative, București

Acest document nu reprezintă în niciun fel poziția oficială a organizațiilor angajatoare ale autorilor

București

2021

CUPRINS

1. INTRODUCERE	4
1.1 Modelul italian de furnizare a bunăstării, migrația din România și specificul muncii de îngrijire	5
2. REZULTATELE CERCETĂRII	7
2.1 Contextul migrației în sectorul îngrijirii din Italia	7
2.2 Reglementarea relațiilor de muncă	11
2.3 „Eu am avut noroc, mă consider un caz excepțional”	15
2.4 Specificul muncii de îngrijire	16
2.4.1 Alegerea muncii de îngrijire la domiciliu	16
2.4.2. Abilități necesare și aspecte critice ale muncii de îngrijire	17
2.4.3 Fluiditatea granițelor între sfera profesională și cea privată	20
2.5 Relația cu familia rămasă în România	24
2.6 Criza COVID-19	26
3. CONCLUZII ȘI RECOMANDĂRI	28

1. INTRODUCERE

Între 2007 și 2017, aproximativ 3,4 milioane de cetățeni români¹ au părăsit țara, acest număr reprezentând 17% din populație, reprezentând a doua cea mai mare rată globală a migrației după cea cauzată de războiul din Siria (Organizația Națiunilor Unite, 2017). În Italia, românii reprezintă cel mai numeros grup de cetățeni străini. Comparativ cu anul 2003, numărul românilor din Italia a crescut de aproape 13 ori. Potrivit datelor Institutului Italian de Statistică, în anul 2020, aproximativ 1,2 milioane de români aveau reședința stabilită în Italia, 57% fiind femei². Femeile venite din România sunt, de altfel, principalul grup care lucrează în sectorul îngrijirii din Italia, acest tip de muncă fiind realizată aproape în totalitate de migrante (King-Dejardin 2019, 36).

Potrivit Organizației Internaționale a Muncii, lucrătoarele și lucrătorii domestici reprezintă unul dintre grupurile cele mai vulnerabile de persoane care muncesc, mai ales că o parte importantă dintre acestea lucrează informal, fără să fie înregistrate și fără să beneficieze de protecție socială adecvată sau de respectarea drepturilor. La nivel global, una din cinci persoane care practică munca domestică este migrant internațional, statut care îi vulnerabilizează suplimentar, numai

10% din total fiind protejate de legislația muncii (International Labour Office, 2013).

Potrivit datelor Institutului Național de Securitate Socială (INPS), numărul lucrătorilor domestici din Italia înregistrați în anul 2018 a fost de 849987, aproximativ 90% fiind femei³. Aceștia li se adaugă persoanele care nu sunt înregistrate. Potrivit estimărilor unei agenții de ocupare din Italia, aproximativ 565000 de lucrători domestici nu au un contract de muncă⁴, astfel că nu beneficiază de vreo formă de protecție socială – asigurare în caz de accident la locul de muncă, asigurare de sănătate, asigurări de șomaj, contribuții la pensie.

La nivelul politicilor publice/strategiilor guvernamentale, această categorie profesională este mai degrabă invizibilă, discutându-se puțin despre specificul muncii de îngrijire și reglementările acestui sector cu puternic caracter informal din țările de destinație. Fenomenul a devenit cunoscut în urma a ceea ce psihologii au descris ca fiind „sindromul Italia”, care a fost popularizat și în limba română⁵. Recent, problemele lucrătoarelor domestice din Austria au devenit mai vizibile în contextul activităților Asociației DREPT pentru îngrijire⁶.

¹ Ne vom referi la cetățeni români, întrucât persoanele din Republica Moldova intervievate călătoresc în Uniunea Europeană cu pașaport românesc.

² Sursa datelor: <http://dati.istat.it/>, indicator *Resident foreigners on 1st January - Citizenship*

³ Detalii aici: [Osservatorio sui lavoratori domestici: pubblicati i dati 2019 \(inps.it\)](https://www.inps.it/osservatorio-sui-lavoratori-domestici-pubblicati-i-dati-2019)

⁴ Detalii aici: [Worker legalization in Italy to bring 'at least €160 million' in tax revenue - InfoMigrants](https://www.scena9.ro/article/sindromul-italia-least-160-million-in-tax-revenue-info-migrants)

⁵ Două investigații jurnalistice sunt accesibile aici: <https://www.scena9.ro/article/sindromul-italia-imigranti> și <https://www.scena9.ro/article/sindromul-italia-imigranti-depresie>

⁶ Detalii aici: [DREPT pentru îngrijire | Facebook](https://www.facebook.com/dreptpentruingrijire/). În acest context, a devenit mai cunoscută tema muncii de îngrijire din Austria: [Sute De îngrijitoare Din](https://www.sute.ro/De-Ingrijitoare-Din-Austria)

În acest raport prezentăm principalele rezultate ale unei cercetări calitative, desfășurate în perioada iulie-decembrie 2020, bazată pe 20 de interviuri cu îngrijitoare provenite din România și Republica Moldova care lucrează sau au lucrat în Italia, denumite informal „badante”. Adicional, am realizat două interviuri cu *stakeholderi* – un avocat în dreptul muncii și o persoană care activează în sectorul nonguvernamental. Deși la bază demersul nostru este unul academic care, de obicei, se finalizează cu publicarea unor articole în jurnale de specialitate (foarte puțin sau deloc

citite), considerăm că tema este de interes general în România și merită să ajungă la un public mai larg. Mai mult, apreciem că un astfel de raport este necesar, întrucât formatul restrâns și restrictiv al articolelor academice nu permite prezentarea în detaliu a vocilor lucrătoarelor care activează în sectorul îngrijirii italian. Astfel, în a doua parte a acestui raport vor fi prezentate sub anonim mai multe citate din interviurile realizate, pe care le considerăm sugestive pentru înțelegerea specificităților muncii de îngrijire la domiciliu.

1.1 Modelul italian de furnizare a bunăstării, migrația din România și specificul muncii de îngrijire

Numeroase state din Europa Occidentală au experimentat în ultimii 30 de ani schimbări în privința mecanismelor prin care este furnizată îngrijirea pe termen lung. Literatura de specialitate care analizează tipologia statelor bunăstării – liberal, social-democrat, conservator corporatist și, ulterior, sudic sau mediteraneean (Esping-Anderson, 1990; Ferrera, 1996) – este relevantă pentru înțelegerea mecanismelor instituționale prin care statele aleg să furnizeze bunăstare și protecție socială. Printre caracteristicile modelului sudic se numără existența unei piețe a muncii fragmentate și a unui sistem de protecție socială subdezvoltat (fiind dependent de nivelul de dezvoltare al regiunilor), populație ocupată în sectoare periferice sau în economia informală (în special în cazul femeilor), iar munca de îngrijire tinde să fie neremunerată și cade în

general în sarcina familiei. Italia poate fi considerată una dintre țările reprezentative pentru acest regim al bunăstării în care, istoric, munca de îngrijire a persoanelor vârstnice și a copiilor a revenit în principal familiei și în mod particular femeilor. Acesta reprezintă unul dintre motivele principale pentru care Italia are printre cele mai scăzute rate de ocupare în rândul femeilor și un procent important de femei care lucrează *part-time*.

Treptat însă, munca de îngrijire, în special îngrijirea vârstnicilor, a fost redistribuită către persoane migrante, cele mai multe – femei din Europa de Est, fără calificări specifice, care adesea locuiesc în gospodăria în care lucrează. Acest fenomen s-a accentuat după anul 2000, pe fondul îmbătrânirii populației⁷ și creșterii speranței

[România, La Muncă în Austria în Plină Pandemie | Libertatea și „Total singur”. Ascultați episodul 2 din podcastul „100% legal” - Scena 9](#)

⁷ Italia are una dintre cele mai ridicate ponderi a persoanelor vârstnice în totalul populației: în anul 2019, 15,7% din totalul populației are vârsta cuprinsă

de viață la naștere⁸, precum și pe fondul creșterii ratei de ocupare mai ales în rândul femeilor, în contextul tranziției, către modelul dual de susținere a familiei. Totodată, acest regim de furnizare a îngrijirii a fost posibil și în contextul unui sistem de protecție socială care pune accentul mai degrabă pe transferuri sociale monetare destinate îngrijirii, pe care familia le accesează, decât pe servicii sociale (Bauer și Osterle, 2013; Tognetti și Ornaghi, 2012; Di Rosa et al., 2012). Cel mai cunoscut transfer financiar este indemnizația de însoțitor (*indennità di accompagnamento*), în valoare de 780 euro, de care beneficiază peste 10% din totalul persoanelor peste 65 de ani care au nevoie de un însoțitor pentru desfășurarea activităților zilnice, fără să trebuiască să justifice în vreun fel cheltuirea banilor (King-Dejardin, 2019).

În acest mod s-a dezvoltat modelul de furnizare a îngrijirii intitulat „migrant în familie” care, treptat, a luat locul modelului

„femeia în familie” (King-Dejardin, 2019). În prezent, acesta este modelul de îngrijire dominant, îngrijitoarele salariate, numite „badante”, adesea locuind în aceeași gospodărie cu beneficiarii, unele studii numindu-le „stâlpul de temelie” al sistemului de îngrijire a vârstnicilor în Italia (Castagnone et al., 2013). Rugolotto et al. (2017) argumentează faptul că badantele migrante ajung să rezolve o problemă a serviciilor sociale italiene, menținând „în viață” modelul mediteranean prin obligația morală a „îngrijirii familiale” a bătrânilor. În același timp, tranziția și tipul de capitalism implementat în România au determinat numeroase persoane să aleagă migrația pentru muncă în țările vestice ca strategie pentru asigurarea unui trai decent. Piața serviciilor de îngrijire a reprezentat o nișă importantă în special pentru femei, pe lângă ocuparea în sectoare în care e nevoie de muncă sezonieră (agricultură, industria alimentară, construcții etc.).

între 65 și 79 ani, iar 7,2% din totalul populației are peste 80 ani (Eurostat, indicator [tps00010])

⁸ Italia are una dintre cele mai mari speranțe de viață la naștere din Europa: 83,4 ani în anul 2018 (Eurostat, indicator [sdg_03_10]).

2. REZULTATELE CERCETĂRII

2.1 Contextul migrației în sectorul îngrijirii din Italia

Statul italian a tolerat, încă de dinainte de intrarea României în Uniunea Europeană, femeile imigrante, inițial ilegale, devenite ulterior legale în urma Decretului 195/2002 pentru amnistia lucrătorilor extracomunitari (din afara UE), cunoscut în limbaj popular ca *Sanatoria*. Munca de îngrijire la domiciliu a vârstnicilor, care, tradițional, era parte din munca neremunerată din interiorul familiei, a fost, treptat, preluată de imigranți, mai ales în contextul dificultăților socioeconomice din țările est-europene.

„Munca de badantă în Italia nu are o legislație foarte puternică, pentru că e o chestie care a apărut în ultimii 30 de ani. Italienii, înainte, își țineau ei bătrânii în familie. Țara a îmbătrânit brusc, și ajutorul ăsta al badantelor a venit ca o mană cerească. S-au bucurat și ei că a picat socialismul și Uniunea Sovietică și atâta lume a venit la ei.” (îngrijitoare, Como)

Migrația pentru munca de îngrijire crește constant după 2003, iar românii reprezintă cel mai numeros grup de imigranți cu reședința în Italia. Șomajul generat de privatizările și restructurările din fosta industrie socialistă de la finalul anilor '90 și relansarea economiei după 2000, care s-au bazat pe „avantajul” forței de muncă ieftine și calificate, au contribuit la acest fenomen. Aproape toate respondentele explică cum pierderea locului de muncă și lipsa unei alternative viabile de reangajare au generat dorința și intenția de a migra. La lipsa unor alternative de angajare se adaugă vârsta în general înaintată, locuri de muncă salarizate cu sume ce se terminau mult înainte de finalul lunii, abuzuri ale angajatorilor din România, pe fondul unei legislații nefavorabile muncii și altor mijloace de protecție socială a angajaților, dorința de a sprijini educațional și financiar copiii și necesitatea de a rezolva probleme familiale. Chiar și fără contract, munca din sectorul îngrijirii din Italia generează venituri mult mai mari decât locuri de muncă considerate acceptabile și chiar prestigioase în România. Câștigul financiar este facilitat de locuirea în aceeași gospodărie în care se lucrează. Migrația a crescut prin rețele personale, în contextul unei cereri ridicate de forță de muncă în sectorul îngrijirii italian, recomandările personale fiind principalul mijloc de găsim a unui loc de muncă.

„Migrația din '98, față de migrația de după 2003-2004, după ce-a fost Sanatoria, și cea de-acum, care vin cu pașaport biometric, îs trei migrații absolut diferite. Pe mine mă poate înțelege cei care au migrat cu mine în '98-2002. (...) În Italia, am stat doi ani jumate, fiind clandestină, și pe copii i-am lăsat de mici: cel mare avea 13 ani, cel mic 7. (...) M-am întors, am stat doi ani la lucru în Chișinău, dar cu leafa ceia și părinții bolnavi am fost nevoită să mă întorc din nou în Italia, de data asta legal, cu cetățenie română. Din 2003 până în 2010 m-am chinuit foarte tare, pentru că nu mai puteam sta continuu, veneam la trei-patru luni acasă. Cu pașaport românesc n-aveam voie să stau mai mult de trei luni (până în 2007).” (îngrijitoare, Como)

„În 2003 nu era posibilitatea cu contract imediat. Aveam un serviciu bun în România, dar banii nu mi ajungeau niciodată.” (îngrijitoare, Lucca)

„Am lucrat la o patiserie de la 7 la 9 seara în continuu lucram – spălam lăzi, făceam tot ce era de făcut și nu mă plătea și am plecat. Eram în șomaj și o vecină de-a mea mi-a zis: «Uite, am găsit niște numere pe televizor, a luat și a sunat și zice – uite are nevoie așa și așa». Și am zis da, sunt de acord.” (îngrijitoare, Sardinia)

„Am început în 2011, că în 2010 am intrat în șomaj. Am fost casier-verificator la CFR. Speram să ies la pensie de-acolo, dar cu privatizările, închiderea de stații CFR – că s-au închis la noi din zonă, la Marfă – m-am hotărât să plec la 50 de ani. Aveam copii la facultate, soțul, în 2003, ieșise la pensie. Era greu, m-am hotărât să plec. (...) În România, la 50 de ani, nu te angaja nimeni. Aici nu găsești loc de muncă. Doar vânzătoare la magazin cu 5 milioane și stai în frig.” (îngrijitoare, regiunea Campania).

Similar unor studii anterioare referitoare pe tematica muncii de îngrijire la domiciliu din Italia în contextul migrației din Ucraina (Vianello, 2016), putem vorbi despre mai multe categorii de migrante. Dacă, în cazul Ucrainei, discutăm despre două categorii, cele care s-au stabilit definitiv în Italia și cele care sunt „în tranzit”, în cazul României se poate adăuga și o a treia: migrantele sezoniere sau temporare, cele care alternează munca în Italia cu statul în România, alături de familie.

Primul *job* al migrantei înseamnă cel mai adesea unul la negru, foarte prost plătit. Familia profită de lipsa de pregătire a îngrijitoarei, de lipsa puterii de negociere, de necunoașterea drepturilor pe care le are și a limbii italiene, impunând condițiile de muncă. De obicei, în aceste cazuri abuzurile sunt cele mai răspândite, perioada inițială și primele *job*-uri fiind pentru cele mai multe femei extrem de solicitante fizic și psihic.

Odată cu căpătarea experienței, a unei minime stabilități financiare și extinderea rețelei sociale a îngrijitoarelor, cariera socială a *job*-ului trece într-o etapă următoare, iar acestea pot alege mai ușor locul de muncă și, uneori, pot fi persoană-resursă care recomandă alte îngrijitoare în interiorul rețelei familiale sau de apropiați. Salariul negociat crește, iar drepturile contractuale tind să fie într-o măsură mai mare respectate. În unele situații, persoanele cu experiență încearcă să evite locurile de muncă foarte dificile, cum sunt cele în care trebuie să îngrijească vârstnici imobilizați la pat sau cu boli ca demența senilă sau Alzheimer. În situațiile în care acceptă să îngrijească astfel de persoane, salariul solicitat tinde să fie mai mare:

„Asta mi-au spus și mie (angajatorii): nu putem să-ți dăm mai puțin pentru că tu cunoști regulile (...) Repet, știi limba, ai un pic de experiență, ți-ai făcut un pic de CV. Să fii sigură pe tine, să le arăți că știi ce vrei și să ai un pic de profesionalism – ai șanse să fii mai bine plătită. Țasta-i primul secret. Atunci, ei își mai bagă mâna în buzunar, să știți (râde).” (îngrijitoare, Cagliari)

O emancipare relativă vine în momentul în care lucrătoarele în sectorul îngrijirii renunță la slujba „la fix” sau „la 24h” și se angajează „la ore” fie pentru curățenie, fie pentru asistență pentru vârstnici pentru o perioadă limitată a zilei, fie ca *babysitter*. Angajarea cu un program de 8h pe zi și mutarea în chirie aduc, de obicei, slujbe mai solicitante fizic și mai puțin stabile decât cea de „badantă la fix”, dar mult mai puțin solicitante psihic. Un permis de conducere, eventual și achiziționarea unei mașini, pot fi vitale pentru a obține contracte de muncă de zi ca

însoțitoare pentru vârstnici, îngrijitoare la o casă de bătrâni, *babysitter* sau curățenie. Această evoluție a carierei în îngrijire am întâlnit-o doar la persoanele cu o lungă ședere în Italia (peste 10 ani), cu experiență foarte bogată a mai multor *job*-uri și mai ales cu o rețea socială foarte extinsă, care le-a permis accesul la slujbe mai bine plătite, mai puțin solicitante și la o independență sporită:

„«La ore» nu te descurci fără mașină, pierzi mai mult timp cât stai și aștepti autobuzul. Am avut noroc, se căuta persoană «la fix», dar cu carnet de conducere. Și mașina casei era mașina mea, eu o conduceam. Bătrânul era autosuficient la 92 de ani, eu făceam piața, îl duceam la medic când avea nevoie.” (îngrijitoare, Lucca)

De multe ori, depășirea dificultăților specifice unui *job* claustrant și prost plătit „la fix” prin trecerea la unul „de zi”, considerat mai bun, este celebrată printr-un discurs de realizare, împlinire și management al impresiei. Acest discurs vine în contrapondere cu discursul dominant (presă, politică, comunitate și chiar familie), în care li se atribuie fie vina pentru distanțarea de familie, fie îmburghezirea prin comparație cu membrii rețelei/comunității de acasă care nu a migrat:

„Stăteam la mare vara, mâncam degeaba la restaurant, aduceam fete două luni de zile vara ca să scap de mare. Bătrâna nu accepta să mă numescă «badantă», la un monsignor m-a prezentat «La mia compania». Preotul a izbucnit în râs: «Marta, dar de când a murit bărbat-tu ți-ai schimbat plăcerile?». Pe lângă cadouri de 300 de euro din partea familiei, unul din feciori îmi puneă în buzunar încă 1500 euro cu specificația: «Pentru cadoul la nepoțică și feciorul tău». (...) Iar când am plecat acasă, în septembrie, mi-au făcut cadou 10.000 de euro și mașina pe care o conduceam.” (îngrijitoare, Lucca)

Responsabilizarea individuală este un alt discurs dominant ca reacție la politicile neoliberale și la abandonul aproape complet al guvernelor pentru aceste categorii:

„Eu nu mă consider slugă. Eu știu că am acasă probleme și eu mi le rezolv. Cum? Asta e treaba mea. N-am venit în Italia să fiu director de magazin, asta-i munca pe care mi-o propune statul italian și eu sunt foarte mulțumită că mi-au asigurat salariu, concediu...” (îngrijitoare, Bologna 2)

Cele mai multe persoane care practică munca de îngrijire, mai ales dacă o fac temporar, sau dacă e planificată pe termen scurt (chiar dacă, în realitate, ajung să lucreze perioade mai lungi), au rareori posibilitatea de „a alege” în sensul rațional definit mai sus, existând numeroase bariere și constrângeri care le determină să aleagă ce li se oferă din partea angajatorilor.

„**Badanta în tranzit**” este cea mai întâlnită categorie de persoane care migrează, specificul fiind că ea nu își propune să se stabilească în Italia. De obicei, are un scop foarte precis pentru care migrează, întotdeauna la mijloc existând motivații economice – e.g., să sprijine copilul/copiii să termine studiile, să rezolve problemele financiare ale familiei, inclusiv să returneze datoriile, să obțină o pensie de la statul italian etc. Decizia de a munci în altă țară este luată fie în contextul pierderii locului de muncă al ei sau al soțului, fie în contextul veniturilor extrem de reduse, care nu acoperă minimul necesar pentru subzistență. De cele mai multe ori, „badanta în tranzit”

este victima politicilor neoliberale specifice statelor postsocialiste est-europene, unde disponibilizările masive și salariile precare au adus în șomaj și într-un precariat crunt nenumărate persoane, mai ales din zona clasei muncitoare. „Badanta în tranzit” este de vârstă medie, cu copii adolescenți sau trecuți de 20 de ani. Aproape toate persoanele pe care le-am intervievat și intră în această categorie și-au propus să meargă în Italia pentru o perioadă scurtă și pentru a îndeplini strict un obiectiv economic pentru familie, dar au ajuns să stea de fapt o perioadă mult mai lungă (uneori peste 10 ani). De multe ori, surmenarea și epuizarea psihică ajung să fie factorul decisiv pentru a se întoarce definitiv.

„M-am concentrat pe educația și viitorul fetelor..., pentru a putea fi competitive în orice țară sau loc de muncă. Ele au fost «locomotiva» mea, iar eu – fochistul.” (îngrijitoare, Torino 3)

Viața acestor femei, așa cum sugerează etnografia Olenei Fedjuk (2012, pp. 297–298), este pusă „pe pauză” până când se vor întoarce la familie și vor începe o nouă viață. Aceste persoane se află într-un fel de zonă de liminalitate: nici acasă, nici în Italia. Nu au pretenții de a socializa foarte mult dincolo de necesitățile slujbe, de universul altor badante în tranzit și bisericii locale și nu se consideră, cel mai adesea, ca fiind migrante într-un alt stat. Acestea stau cu gândul la familia din România sau Moldova, numărând adesea timpul în săptămânile rămase până la următoarea plecare acasă, întoarcerea fiind obiectivul principal. Acest statut, care presupune faptul că badantele în tranzit nu își asumă în totalitate rolul de migrant, duce la invizibilitatea lor, la o acceptare mai ușoară a încălcării drepturilor și la lipsa unui plan profesional pe termen lung.

Situația este similară cu cea descrisă de Vianello (2016), care discută despre îngrijitoarele ucrainence din Italia, al căror scop principal este de a-și maximiza câștigurile pentru a se întoarce cât mai repede acasă, astfel că nu investesc în aspecte care pot contribui la îmbunătățirea calității vieții lor în Italia.

„Am crezut c-am venit pe-un an, doi și, când colo, iaca, am 10 ani. Au mai urmat și alte probleme, mi-au crescut nepoții, am un fiu și el are trei copilași, și eu, și el trebuie să avem grijă de ei. Ca să ai copii culți trebuie să investești, e un principiu al meu.” (îngrijitoare, Bologna 2)

Prin contrast, migrantele care se stabilesc definitiv în Italia sunt femei tinere fără copii care renunță la statutul de „badantă fixă” și care se mută în chirie și muncesc, de regulă, tot în sectorul curățeniei și îngrijirii „la ore” (*colf and badanti*). De obicei, se stabilesc definitiv după ce intră într-o relație sau se căsătoresc în Italia. Acestea sunt adesea tinere care au ajuns în Italia la vârsta de 20-30 de ani, fără obligații familiale directe.

O altă categorie a migrantelor stabilite este cea a femeilor care, după mai mulți ani de muncă în îngrijire în Italia, fac reîntregirea familiei și se stabilesc definitiv în orașele unde muncesc. De obicei, acestea își iau chirie împreună cu familia și trec de la munca de „badantă fixă” la munca „la ore”. De regulă, copiii sunt aduși sau vin pentru a face școala/facultatea în Italia și, în timp, obțin *job*-uri mai bine plătite decât părinții lor. Nu toate familiile reușesc însă, existând numeroase situații în care soțul sau copiii nu se adaptează și decid reîntoarcerea în România,

mai ales în contextul în care, pentru bărbați, este mai dificilă găsirea unui loc de muncă în afara domeniului construcțiilor sau agriculturii.

„În 2002, în ianuarie, am plecat împreună. Mai menținusem relații cu vecinii și cu familia din Italia și am mers «la ore» cu recomandare făcută de fosta familie. Ceea ce mi-a ușurat munca mea. Contează foarte mult aceste recomandări. Gândul meu a fost să-mi iau toată familia, dar băiatul nu a vrut niciodată, nici în concedii. Soțul nu a găsit de lucru, așa că am mers (doar eu) cât să susțin copilul.” (îngrijitoare, Torino).

A treia categorie, cea a „**badantelor sezoniere sau temporare**”, vizează femeii care continuă să lucreze pentru perioade mai scurte, de câteva luni, și muncesc sezonier sau ocazional pentru a înlocui alte femei care practică munca de îngrijire. În multe cazuri, acest sprijin reciproc a apărut în principal prin rețele familiale. Pentru ca îngrijitoarele din Italia să poată să aibă concediu o perioadă de timp dintr-un an sau pentru a-și rezolva probleme pe care le au acasă, fără să întrerupă contractul de muncă (care, uneori, implică chiar pierderea locului de muncă), acestea aduc o înlocuitoare din România pentru o perioadă stabilită de comun acord. Această categorie a apărut cu precădere în ultimii 10 ani și a fost facilitată de libera circulație a persoanelor în interiorul UE după aderarea României, în 2007, dar și prin apariția zborurilor accesibile și ieftine spre Italia.

„M-ar fi legat pe o perioadă prea lungă, de un an. Contractul se făcea minim pe un an și aș fi fost obligată să rămân. (...) Eu doar mi-am susținut copilul, dar, în același timp, mă bucur că am menținut familia. Nu ne-am despărțit. Și soțul s-a îngrijit de copil. Despărțirea nu a fost ușoară, dar pe trei-patru, maximum cinci luni.” (îngrijitoare, Torino)

2.2 Reglementarea relațiilor de muncă

Persoanele cu care am discutat au lucrat cel puțin o dată fără contract de muncă, de obicei la începutul perioadei de ședere, când sunt cel mai expuse la abuzuri. După o perioadă, cele mai multe ajung să lucreze cu contract de muncă, însă nu e obligatoriu să aibă contribuțiile plătite de către familia angajatoare, cele mai fericite situații fiind cele în care se recuperează o parte din drepturi pe cale legală.

„Am muncit doi ani la negru, 14 cu contract, nu mi se plățiseră contribuțiile. M-am adresat consiliului de muncă și, la Tribunal, mi-am recuperat drepturile. Voiam contribuțiile pentru pensie. Însă am întâlnit persoane care nu-și cunosc drepturile, nu știu să citească un contract de muncă.” (îngrijitoare Lucca)

Cel mai des întâlnite abuzuri sunt legate de nerespectarea drepturilor contractuale și au loc în contextul necunoașterii limbii, a lipsei de experiență, dar și a unei culturi care favorizează informalitatea muncii – îmi ajută familia, nu prestez niște servicii. De aici multitudinea de aranjamente în afara legii și, în general, în defavoarea migrantelor:

- ore de muncă declarate mai puține decât în realitate, pentru evitarea plății unor taxe mai mari de către familie,
- ore muncite în afara oricărui program legal – asistență nonstop pentru vârstnici;
- nerespectarea orelor libere, a duminicilor și a sărbătorilor legale;
- lipsa asistenței juridice și a cunoașterii minimale a drepturilor muncii din partea migrantelor.

„Fetele care vin nu știu limba, legile, lucrează mult și fără rost. În Italia nu există legal muncă de 24 de ore. Dar fetele noastre zic – „Mă duc la muncă de 24”. Ziua de muncă din contract e de 8 ore, n-ai voie să lucrezi mai mult. Chiar dacă stai la ei, tu trebuie să lucrezi până la prânz, ai trei ore libere și mai muncești trei seara. Și gata! Ei îți dau ție «vitto e alloggio», traiul și hrana, dar fetele noastre se scoală noaptea...” (însoțitoare, Como)

Sectorul domestic italian este reglementat printr-un contract național de muncă în sectorul îngrijirii la domiciliu, instrucțiunile fiind clare în ceea ce privește tipul de contract care ar trebui încheiat în funcție de tipul de servicii oferite și numărul maxim de ore admise:

- 54 de ore pe săptămână (maximum 10 ore pe zi, cu pauză între ele și cu obligația de a avea 11 ore consecutive de odihnă) pentru îngrijitoarele care conviețuiesc cu beneficiarii; munca de noapte este reglementată prin contract specific, având un spor de 20% la salariu;
- maximum 40 de ore pe săptămână repartizate în 5 sau 6 zile pentru îngrijitoarele care nu conviețuiesc cu beneficiarii. În cazul în care se
- dorește plata contribuțiilor pentru pensie, șomaj și concediu de creștere a copilului, este necesar un contract de cel puțin 24 de ore pe săptămână.

Tipul de contract național este adesea nerespectat, existând un grad ridicat de informalitate la negocierea dintre îngrijitoare și familie, chiar și în situațiile în care își cunosc drepturile. Negocierea este în cele mai multe cazuri asimetrică, în defavoarea îngrijitoarelor. Pe de-o parte, există numeroase cazuri în care a devenit normă să faci un contract cu mai puține ore sau chiar să se lucreze fără contract, astfel că, uneori, nu există posibilitatea de a alege să meargă la altă familie. Totodată, de multe ori, negocierea nu există, iar îngrijitoarele sunt puse în fața faptului împlinit: „*Atât putem să-ți dăm, pensia e mică*”. Pe de altă parte, situația îngrijitoarelor e complicată, întrucât nu își permit să aștepte în Italia până „prind” o ofertă corectă din punctul de vedere al respectării tipului de contract și al drepturilor legale. O marjă mai mare de negociere există totuși în privința muncii pe care trebuie să o realizeze, în general persoanele cu mai multă experiență reușesc să negocieze mai bine care sunt lucrurile pe care trebuie să le facă în casă și care nu, precum și zilele libere. În cele mai multe cazuri însă, îngrijitoarele se confruntă cu situații de încălcare a drepturilor ce țin de nerespectarea zilelor libere (în cazul fericit, familia plătește informal îngrijitoarea când lucrează în ziua liberă), nerespectarea orelor de odihnă (inclusiv prin treziri repetate din somn în timpul nopții), realizarea de munci din sfera îngrijirii, menaj, pregătirea și servirea mesei pentru mai multe

persoane din gospodărie sau pentru alți membri ai familiei care vin în vizită, neasigurarea condițiilor decente de locuire (camere friguroase, hrană insuficientă), nerespectarea intimității (există cazuri în care îngrijitoarele dorm în aceeași cameră cu beneficiarii, pentru a le sta la dispoziție când au o problemă). Munca fără contract înseamnă, de asemenea, lipsa asigurării medicale și a plății contribuțiilor pentru pensie.

„Contractul nostru e pe 54 ore, un angajat cu experiență și vechime e de 1360 euro salariu. Dar nu-ți plătesc 54, îmi dau 48 ore. Dar sunt care le plătește 25 de ore. Când te gândești că îi faci în 24 e ore, nu ai lucrat 8 ore și te-ai eliberat. Tot noi am greșit că, neavând unde pleca seara, am lucrat și ei au profitat. Dar nu ne dau liberele și nici nu le plătesc cele 34 de ore.” (îngrijitoare, Roma)

„I: De Contractul Național de Muncă știați?

R: Ce am mai citit pe Internet. Erau vreo trei feluri, mi se pare. Dar dacă familia zice că nu au...” (îngrijitoare, regiunea Campania)

„La început nu am știut ce drepturi am, apoi am aflat când mi-au făcut contractul ultima dată (a treia persoana), am văzut și eu ce drepturi avem noi, ce libere avem...” (îngrijitoare, Napoli)

„Cumva, ne informam. Și eu am acceptat ore mai puține (25) în contract decât lucram. Luam 850 euro, dar oficial era 500... Am lucrat puțin cu acte, nu prea am contribuție la pensie. Uneori, n-am acceptat și eu cu acte, poate așa m-ar fi condiționat și ei să nu pot pleca mai des acasă.” (îngrijitoare, Roma 2)

„Și, dacă te vede un pic mai slabă și fără experiență, zic: «Aici e ușa, aduc alta!». Găsește una care, poate, lucrează pe 700-800. Eu am ajutat pe multe, c-am putut să le țin la mine când rămâneau fără servicii și mă ajutau și pe mine, că puteam să ajut, dar sunt fete care nu au unde se duce și n-au un ban. Și noi tot ce strângem suntem în stare să dăm totul la copii.” (îngrijitoare, Roma)

„Nu aveam contract, nici eu, nici persoana asta pe care am înlocuit-o. În zonele în care am fost eu sunt salariile mai mici, 700-750 euro. Zic că au pensiile mici și că nu au cu ce plăti. Dacă-ți convine așa, bine, dacă nu, nu!” (...) În Sardinia mi-au făcut contract pentru că le era frică, m-au testat la început și apoi au făcut contract, 8 ore pe zi era contractul, mi-a spus sa zic dacă vine vreun control că mă duc și la altcineva.” (îngrijitoare, Sardinia)

„I: Cum se poate obține un contract mai bun?

R: Depinde și de boala asistatului. Sunt contracte diferite. Când o persoană e la pat, nu se îmbracă singur, nu se spală, automat trebuie să-ți faci un contract mult mai bine plătit. Asta-i regula, dar dacă tu, ca badantă, nu-ți cunoști drepturile, mai sunt angajatori care profită. Dar când tu îți cunoști drepturile și ei văd că tu ai un pic de inteligență... Asta mi-au spus și mie: «Nu putem să-ți dăm mai puțin pentru că tu cunoști regulile». Într-adevăr, așa este, pentru că eu mâine pot să te denunț. Sau au venit copii tăi la prânz de trei-patru ori pe săptămână, nu intră în obligațiile mele. Sau să-ți calc trei coșuri de rufe. Nu sunt obligată să-ți sap în grădină, dar o fac că-mi face plăcere să ies în grădină să beau un ceai, o cafea, vine o prietenă. Repet, știi limba, ai un pic de experiență, ți-ai făcut un pic de curriculum, să fii sigură pe tine, să le arăți că știi ce vrei și să ai un

pic de profesionalism, ai șanse să fii mai bine plătită. Țasta-i primul secret. Atunci ei își mai bagă mâna în buzunar să știți (râde).” (îngrijitoare, Sardinia 2)

O bună parte dintre problemele menționate sunt cauzate și de sindicalizarea slabă la nivel de sector. Deși există șase organizații sindicale semnatare ale contractului național de muncă în sectorul îngrijirii (care vine la pachet cu cel al menajului și curățeniei – *colf e badanti*), cinci dintre acestea reprezintă interesele angajatorilor și unul singur pe cele ale lucrătoarelor domestice, la care însă cotizează atât îngrijitorii, cât și familiile angajatoare. Chiar și când sunt membre în sindicat, beneficiile percepute sunt, în general, scăzute.

„Lucrează pentru italieni. Rolul lor e pentru a tutela familiile italiene. Deși știu foarte bine că (...) 99% din personalul domestic e personal străin. Toți pensionarii italieni cotizează la aceste sindicate.” (îngrijitoare, Torino)

„Problema badantelor și lucrătorilor casnici e că n-au sindicatul lor. Există două sindicate bătrâne, care erau ale muncitorilor care îngrijeau domestic, și lucrează foarte puțin și pentru badante. (...) Majoritatea badantelor gândesc pe principiul: vin, lucrez și fug mai repede acasă...” (îngrijitoare, Como)

În acest context, persoanele care lucrează în sectorul îngrijirii caută mai degrabă strategii individuale pentru a se descurca. Acest lucru se întâmplă și pentru că, spre deosebire de alte grupuri etnice/naționale de migranți din Italia, gradul de asociere și organizare orizontală este scăzut în cazul etnicilor români, dar și din cauza specificului muncii, care este prestată individual. Totodată, sindicalizarea scăzută vine și din profilul majoritar al badantelor (în tranzit) care, deși ajung să stea și mai mulți ani la rând în Italia, făcând această muncă, nu recunosc noul statut profesional și își pun „pe pauză” viața în această perioadă.

De altfel, singurul sprijin mai serios pentru persoanele din România care lucrează în sector este un grup de discuții pe o platformă de socializare, pe care se oferă sfaturi legale sau din experiență despre aspecte precum tipurile de contract de muncă, ce presupune munca de îngrijire în diverse contexte, precum și despre situații specifice cu care se confruntă la locul de muncă sau la încheierea contractului. Mesajul general este însă tot în logică individualistă, fiind promovat discursul conform căreia este, în primul rând, responsabilitatea îngrijitoarei să se ferească de abuzuri, să nu accepte să lucreze la negru sau sub standardele legale, să știe să negocieze etc. printr-o mai bună informare.

„Pe grupul ăsta creștem toate, eu am crescut... Eu, în primii doi ani de zile, eu tăceam, stăteam în umbră și urmăream femeile așa cu vechime mai mare decât mine în muncă și cum comentau ele: «Uite, noi am făcut așa, uite, stai așa că am citit în contractul național!». Habar n-aveam ce e ăla contract național. Dar, atenție, pe Facebook poți să iei și țeapa, sunt fel de fel de grupuri în care intră persoane care au tot felul de agenții, tot români de-ai noștri!” (îngrijitoare, Torino)

„Le-am spus mereu la badante: de ce italianul se comportă frumos cu peruviene, cu filipineze? Pentru că ele știu foarte bine cum se pot apăra, au organizația comunității, care le apără cu avocați, sau le ajută, mână în mână între ei. De exemplu, lichidarea nu se plătește pentru că italienii au înțeles că pot să nu plătească, nu se duce nimeni la avocat/sindicat. Eu, în anii ăștia, am câștigat

pentru 6000-7000 de române bani. Dacă tu nu faci o cerere, nimeni nu îți dă banii aici.” (avocat Dreptul muncii, Roma)

2.3 „Eu am avut noroc, mă consider un caz excepțional”

Aproape în unanimitate, toate respondentele se consideră o excepție de la normă, și deși și-au împărtășit experiențele cu slujbe extrem de solicitante, încălcări de drepturi și, uneori, abuzuri, consideră că „au avut noroc”:

„Prietenele îmi spun că am mâncat ceva cu lingurița de când eram mică. Mă consider un caz excepțional.” (îngrijitoare, Lucca)

Acesta poate fi un răspuns ce ține de managementul impresiei și de auto-valorizare în contrapondere cu *downshifting*-ul profesional pe care l-au suferit, cu o muncă devalorizată atât în Italia, cât și în România, dar și dintr-o delimitare față de percepția asupra imaginii pe care o au românii în Italia:

„Eu, sinceră să fiu, personal, am reușit să ies din schema asta de badantă analfabetă, n-am fost niciodată și am știut să demonstrez atât angajatorilor, cât și instituțiilor statului italian că nu sunt o badantă analfabetă. Dar ca mine, în Italia, din păcate, sunt foarte puține persoane.” (îngrijitoare, Torino)

Expresia „am fost norocoasă”, repetată de aproape toate intervievatele de mai multe ori în timpul discuțiilor, denotă și arbitrariul exercitării legale a acestei profesii, dar și „excepționalismul” perceput asupra propriei cariere. Familia la care ajungi, situația în care se află persoana vârstnică care are nevoie de asistență, respectarea drepturilor contractuale sau a unor drepturi negociate informal, inclusiv timpul liber și nivelul salarial, lipsa contractului adecvat pentru tipul de muncă prestată sau lipsa totală a acestuia reprezintă variabile percepute în imaginarul unor îngrijitoare ca ținând de impredictibil. Ele nu pot fi controlate, fiind slab reglementate pentru că nu țin de domeniul legalului, ci de cel al „sortii” sau al „norocului”.

Uneori, este prezent și un discurs auto-motivațional de responsabilizare individuală, care apare, în principal, la persoanele care se află de mult timp în Italia, care au dobândit experiență, s-au informat cu privire la drepturile pe care le au și la prevederile contractului național de muncă și care delimitează mai clar ce presupune munca unei îngrijitoare domestice, ce e muncă în plus care poate fi remunerată suplimentar și ce nu ar trebui să facă în niciun caz. Din perspectiva acestor persoane, cea mai mare parte din responsabilitate pentru corectarea nedreptăților din acest sector îi revine (auto)responsabilizării individuale a îngrijitoarei, care, printr-o mai bună informare și negociere, nu ar mai ajunge în situații de exploatare.

„Eu nu mă consider slugă: eu știu că am acasă probleme și eu mi le rezolv. Cum? Asta e treaba mea. N-am venit în Italia să fiu director de magazin, asta-i munca pe care mi-o propune statul italian și eu sunt foarte mulțumită că mi-au asigurat salariu, concediu.” (îngrijitoare, Bologna)

„Puterea stă în noi, că dacă mie îmi place să îndur, îndur!” (îngrijitoare, Lucca)

Totodată, aproape în unanimitate, singurul suport psihologic și spiritual aceste femei îl găsesc în biserică și divinitate. Acesta este probabil un alt sindrom al abandonului total din partea statului sau a altor instituții, de multe ori biserica catolică fiind și o resursă de participare comunitară, loc de întâlnire, resursă de informare pentru noi oportunități de locuri de muncă sau oferire de masă și locuire pe perioade scurte migrantelor fără muncă, prin Caritasuri.

„Femeile care îngrijesc bătrâni ar trebui să lase la o parte umilința și să știe să-și spună punctul de vedere. Sunt foarte multe femei care cad în depresie, care nu știu să-și ceară drepturile, punctul de vedere. Renunță la liber.” (îngrijitoare, Lucca)

Cu toate acestea, cele mai multe persoane care practică munca de îngrijire, mai ales dacă o fac temporar sau dacă e planificată pe termen scurt (chiar dacă, în realitate, ajung să lucreze perioade mai lungi), au rareori posibilitatea de „a alege” în sensul rațional definit mai sus, existând numeroase bariere și constrângeri care le determină să aleagă ce li se oferă din partea angajatorilor.

2.4 Specificul muncii de îngrijire

2.4.1 Alegerea muncii de îngrijire la domiciliu

În alegerea locului de muncă, persoanele care lucrează în sectorul îngrijirii apreciază adesea că, din punct de vedere financiar, au de câștigat dacă nu trebuie să plătească pentru cazare și masă. În contextul în care doresc să economisească bani pe care să îi trimită în România, acest tip de aranjament pare dezirabil pentru ele, percepând șederea (mai ales în cazul „badantelor în tranzit”) ca pe o perioadă de punere a vieții „pe pauză”, în care misiunea e să își îndeplinească un obiectiv financiar și să revină:

„Majoritatea badantelor au cazare, masă. Pentru noi, înseamnă mult. Și eu am lucrat «la ore» și știu ce înseamnă să alergi, să plătești o chirie, un abonament sau să ai o mașină, nu găsești parcare, tu la ora 2 tre' să fii acolo, pe patron nu-l interesează dacă tu ai găsit parcare sau nu. Dar dacă eu prefer să mă întorc la munca de jos, mulți o numesc munca de jos, eu nu, eu sunt voioasă, se câștigă bine, îți rămân toți banii în buzunar.” (îngrijitoare, Sardinia 2)

Statutul de migrantă, xenofobia latentă sau chiar manifestă din țara gazdă și, uneori, greutățile de adaptare într-o societate și o limbă nouă aduc numeroase badante în postura de a alege o muncă invizibilă la „24 de ore” decât căutarea unei chirii sau a mai multor *job*-uri „la ore”:

„Eu vreau să zic că am stat în chirie și am avut mari probleme pentru că sunt româncă. Mari probleme, nu au încredere în tine. Până la urmă, am găsit, dar foarte greu și cu ajutorul altor italieni am găsit. Dumnezeu mi-a pus mâna în cap, cunoscând familii cu bun-simț. Nu mai întrebau de ce, cum. Ce naționalitate ești? Româncă. Nu, îmi pare rău, nu închiriem la străini...” (îngrijitoare, Sardinia 2)

De multe ori însă, tocmai acest statut de a munci în același loc în care locuiesc a dus la abuzuri, condiții precare de viață sau înrăutățirea condiției psihice sau fizice ale migrantei. Există nenumărate cazuri de femei care au menționat probleme în ceea ce privește condițiile de trai (spații mici, neluminate, igrasie, hrană insuficientă sau întreruperea repetată a somnului pe timpul nopții):

„Foarte greu. Condițiile erau grele pentru că era o familie săracă, era frig, nu aveam geamuri la cameră, nu aveam apă caldă, nu aveam lemne să facem focul în șemineu, nu era căldură. Era iarnă, foarte frig în zonă acolo, multă umezeală.” (îngrijitoare, Sardinia 2)

„Mi-aduc aminte că mama avea o slujbă de badantă cu 500 de euro și o puneau să doarmă într-un coridor. Familia avea patru câini și câinii noaptea ieșeau și își făceau nevoile în acel coridor unde dormea mama. Și bătrâna era greoaie, toată ziua țipa, lua obiecte și arunca în ea.” (îngrijitoare, Grosseto)

2.4.2. Abilități necesare și aspecte critice ale muncii de îngrijire

Cele mai multe persoane intervievate nu au avut o pregătire prealabilă în ceea ce privește munca de îngrijire a unei persoane vârstnice, de multe ori izolată la pat, cu Alzheimer sau demență. În cazul multora se poate vorbi despre o scădere a prestigiului profesional prin comparație cu vechiul *job* pe care îl aveau acasă, cele mai multe având locuri de muncă cu specializare înaltă, dar prost plătite în România sau Moldova. În aceste situații particulare, discutăm despre persoane mediu sau înalt educate formal, cu pregătire profesională și experiență și de zeci de ani în diferite domenii, care fac o muncă necalificată și prost plătită pentru standardele italiene. Chiar dacă e nemulțumită de locul de muncă, mai ales când ajunge să se compare cu *job*-urile altor colege, acceptă, de cele mai multe ori, să continue, pentru că orice perioadă fără slujbă în Italia este considerată timp și bani pierduți.

„Era greu, pentru că eu am lucrat educatoare în România. Să pleci de la o muncă de patru ore unde stai pe scaun picior peste picior, să vii la o persoană bolnavă, la care tu să nu știi limba, să nu știi să zici bună ziua, cum să te porți, cum să gestionezi, era foarte greu. Dar tot timpul mi-am pus în gând: poate fi bunicul meu. Așa am mers mai departe, asta mi-a dat forță.” (îngrijitoare, Sardinia 2)

Așa cum precizează și doamna de mai sus, lipsa specializării în zona muncii de îngrijire a fost transferată pe responsabilitățile de gen privind îngrijirea pe care le au femeile în raport cu bătrânii familiei. O caracteristică cu totul specială a muncii de îngrijire în contextul migrației este motivația ambivalentă a badantelor: cel mai adesea, „acestea își părăsesc casa pentru că vor să-și susțină propria casă și nu pentru a se stabili în altă parte” (Ungerson, 2005, 3), acest fenomen devenind o globalizare contrageografică (Sassen, 2002), migrația devenind un atribut al depășirii obstacolelor perioadei tranziției dintr-o regiune mai săracă. „Un *job* fără granițe”, descrie socioloaga Degiuli (2007) munca badantelor, care sunt „închise într-o relație clastrofobică din care nu pot ieși ușor”, majoritatea dintre acestea preferând această muncă nonstop în schimbul economisirii plății unei chirii. Așa cum precizează Chiaretti (2005), condiția

badantei este caracterizată de „inegalitate de gen, exploatare, lucru și cetățenie la negru și lipsa definirii unor abilități de muncă concrete, stând într-o casă cu persoane asistate, o activitate care poate fi comparată cu cea a unei asistente nou intrate într-o instituție totală”. Cele citate mai jos vizează tocmai această componentă de muncă cu un grad de intimitate extrem de ridicat, care duce, adesea, la autoexploatare:

„Bolnavă, bolnavă, dar să ne-nțelegem. Mă cobor uneori la nivelul lor și mergem înainte. Și le câștig în felul ăsta încrederea. Uneori, bătrânii țin mai mult la noi decât la copiii lor. Se deprind cu noi, se creează o atitudine binevoitoare, au încredere în noi. Dar pentru asta trebuie să lucrezi, să-ți placă treaba asta. Oriunde te-ai afla trebuie să-ți faci treaba bine. Țasta-i un deviz al meu. Dar mi-am apărât întotdeauna demnitatea, din start cam știam cu cine am de-a face și cum trebuie să mă poziționez cu demnitate. Eu fac totul. Niciodată n-am zis că asta nu pot sau nu știu, le-am făcut orice lucru mi s-a cerut.” (îngrijitoare, Bologna 2)

„Pentru că trebuie să le știi pe toate, de la infirmier, să gătești, să vorbești, să te porți frumos cu ei și să mai găsești și nemulțumiți, oricât ai face. Lucrăm și duminicile, pentru că luăm 900 de euro pe lună – ți se pare puțin la 24 de ore. Rar îți plătesc orele libere pe zi. Eu mă trezesc la 6 dimineața, îi dau medicamentele și mă culc la 10 seara, apoi mă scol la 2, mă scol la 3. De câte ori aprindea lumina sau are nevoie. E o muncă nonstop, n-ai libertate.” (îngrijitoare, Roma)

Deși pare la prima vedere o muncă necalificată și care nu necesită pregătire, munca de îngrijire implică abilități cognitive și emoționale speciale: „Deși badantele preiau din atribuțiile de îngrijire ale copilului față de părinte, acestea nu înlocuiesc descendentul” (Rugolotto, 2017). De aici și tensiunea familiei, care încearcă, în cazul îngrijitoarelor, să păstreze linia de echilibru în care se asigură că părinții au parte de îngrijire bună, dar, în același timp, nu sunt „înlocuiți” și „marginalizați” prin „rolul badantei”. Cu alte cuvinte, îngrijitoarea nu numai că face o muncă extrem de solicitantă 24/7, dar trebuie să se autoexploateze emoțional pentru a se adapta acestei poziții de liminalitate, între buna îngrijire a vârstnicului și satisfacerea familiei. Rolul îngrijitoarei depășește cu mult munca reproductivă a celor 3C – *cleaning, cooking, caring* –, managementul emoțiilor și intimitatea ridicată fiind obligatorii (Yeates, 2012). England (2005) vorbește despre „efectul de ostatic emoțional” atunci când amintim pozițiile vulnerabile și distribuția de putere în cadrul relației de îngrijire, în care persoana îngrijită este simultan și angajator, și beneficiar al îngrijirii (Wharton, 2009), munca de îngrijire fiind un *job de orario continuo*, care combină „atribuțiile personale cu cele profesionale și care necesită atât aptitudini *soft*, cât și *hard*” (Bauer și Österle, 2013). Granițele acestei munci depășesc cu mult îngrijirea unui bătrân, existând o linie fină între exploatare și asumarea unui rol de gen pe care îl performează îngrijitoarea:

„Ce facem sau ce-ar trebui să facem? Că noi facem peste. Eu am o casă de 150 de metri pătrați. Îți ia 4 ore să faci o curățenie. Te scoli dimineața, îi dai medicamentele, îl ajuți să se-mbrace, să se spele, dantura, chiar dacă e pe picioare, că la 93 de ani nu mai are putere. Apoi îi faci micul dejun, îi dai să mănânce, faci curățenie, termini la 1, faci cumpărături, îi dai iar medicamentele. Mai vin și copiii la masă, pregătești pentru cinci. Apoi, după-amiază, îl scoți la plimbare, îl schimbi, îl speli iară. Iar medicament, să bea apă. Seara, iar medicamentele, iar s-o faci să mănânce, iar o speli, iar o schimbi. Dacă o mai ai și la pat, o ridici, masaj, baie de două ori pe săptămână, le tai unghiile. Și programul nostru ar fi de la 8 la 8 cu două ore libere, dar nu poți să-l lași singur. Ce-ai făcut, te

„Întrebă de 10 ori un lucru, de-o sută de ori. (...) Nu prea poți să negociezi cu familia, totul la început e perfect. Nu știe ce să facă să te prindă. Acum nu am mai început cu un salariu de 900, ci cu unul de 1300, dar fac mult mai multe, injecții, clistere, tot ce aparține și de o infirmieră, plus curățenie, calci, schimbi patul. Muncești în continuu.” (îngrijitoare, Roma)

În general, îngrijitoarele ajung să se specializeze la locul de muncă, învățând ad-hoc ce au de făcut și cum să se comporte cu beneficiarii. Așa cum spune una dintre respondente, de multe ori munca este echivalată cu îngrijirea domestică a părinților și bunicilor, pe care o poate face oricine, când, în realitate, munca este mult mai complexă: faci curățenie, gătești și, în paralel, faci fizioterapie, logopedie, muncă specifică infirmierelor și tot ce presupune asistarea persoanei vârstnice, sprijin pentru deplasare și mâncare, ridicare, spălare și chiar injecții.

„Știți cu cine lucrează badantele? Cuvântul bătrân e, așa, echivalent în toate, avem ideea de bătrânii noștri, bunicii noștri. Greșit, greșit, greșit, pentru că cine are nevoie de o badantă în Italia angajează o badantă doar pentru două patologii grave: demență și Alzheimer. Patologiile care sunt tratate în mod normal de institute de boli mentale, dar în Italia aceste instituții aproape s-au abolit (...) De fapt și de drept, ești o asistentă personală tu ca badantă. Ești cea care face curățenie în casă, ești fizioterapist, 70% din badante fac fizioterapie în casă cu bătrânii, gimnastică, mâini, picioare; logopedie: mulți bătrâni loviți de demență sunt ajutați să rotunjească cuvintele, dacă ești badantă formată îți pierzi o oră, două, discuți cu bătrânul tău, îl faci să repete un cuvânt de trei, patru ori, până reușește să pronunțe câtuși de cât cuvântul. (...) O badantă este și bucătăreasă, și nu doar pentru ea și bătrâni. De multe ori se întâmplă să gătească pentru tot familia. Vine familia, ești la dispoziție. Plus toată munca de a ajuta deplasarea, ridicarea, spălarea, să mănânce, să facă injecții, inclusiv medicii de familie încurajează asta.” (îngrijitoare, Torino)

„Dimineața, îi dau micul dejun, apoi tratamentul, întâi o spăl, bineînțeles, la unele pampers, schimbam, faci spălături că avea răni foarte mari la solduri, mi-a arătat cum să îi fac, cum să o pansez, o pansam de trei ori pe zi, o schimbam, îi schimbam lenjeria, făceam mâncare, îi dădeam să mănânce, stăteam de vorba cu ea ca să nu adoarmă, ca să doarmă noaptea, dacă o lăsăm ziua automat că noaptea țipa și nu ne lăsa să dormim. Tot, spălam, curățenie... tot, tot făceam.” (îngrijitoare, Sardinia 2)

Tipul de situații cu care se confruntă o îngrijitoare este foarte divers și complicat, mai ales în contextul manifestărilor de multe ori violente ale persoanelor care suferă de Alzheimer. Cunoașterea celor mai mici detalii despre cum să îți faci treaba este foarte importantă, așa cum reiese și din descrierea muncii pe care o face respondenta de mai jos:

„I: Ce presupune munca pe care o faceți?”

R: Depinde de fel de boală are persoana respectivă. Eu am lucrat mult cu Alzheimer. Probleme, cum știm. Violente de multe ori și, neavând o pregătire, neștiind cum să te porți cu o persoană bătrână, neștiind limba... Tu trebuia să știi să-l gestionezi atunci când țipă, trebuia să știi atunci când are nevoie să bea apă, să știi când are nevoie să mănânce, cât să mănânce, ce să mănânce. Cum să ia medicamentele, câte să ia. Trebuia să respecti un orar, un program. Era greu, mai ales la Alzheimer. Erau zile când erau un pic mai violente, dar am învățat să gestionez situația. Mă gândeam că, dacă le vorbesc frumos, nu cred că o să mai țipe, și așa era. Cu cât ești tu mai calm, ei probabil te văd, te simt. Și atunci se calmează. Lucrez de 12 ani cu persoane bolnave. Trebuie să ai multă răbdare și să fii calm. Noi nu suntem pregătiți, nu am fost pregătiți pentru așa ceva, dar am învățat să fim. Nu am avut alte forme de pregătire, nu am fost formați, nu știam, nu era

informație, ca acum, pe Internet. Te uiți, tastezi 5, cum să te porți... Am învățat, am răbdat, știam că acasă ne așteaptă cineva care se încrede în noi și, cel puțin mie, asta mi-a dat forță să merg mai departe.” (îngrijitoare, Sardinia)

2.4.3 Fluiditatea granițelor între sfera profesională și cea privată

Sfera privată și intimă, respectiv cea profesională au granițe extrem de fluide, iar pentru unele nu mai au niciun fel de graniță, nopțile nedormite, lipsa orelor libere și a minimei intimități fiind la ordinea zilei:

„Eu dorm cu ea (bătrâna) în cameră că, dacă nu dorm cu ea, se bâțâie prin casă toată noaptea. Aveam camera mea, dar a trebuit să renunț pentru că venea de șapte ori pe noapte să vadă dacă sunt în cameră și, oricum, nu mai dormeam deloc. Acum stau cu ea în cameră, pe la doșpe se trezește să se uite cât e ceasul, mă mai trezesc un pic, pe la 3 – iar, pe la 5 – iar, la 6 încep ziua, că trebuie să-i dau medicamentele și m-am obișnuit așa.” (îngrijitoare, Roma)

Nerespectarea orelor de odihnă reprezintă una dintre principalele probleme menționate de îngrijitoare, contribuind la creșterea stresului, oboseală cronică și chiar epuizare. Practic, îngrijitoarele trebuie să muncească dublu, recomandarea statului italian fiind ca, în astfel de situații, să angajeze o a doua persoană, care să lucreze pe perioada nopții. În realitate, acest lucru este extrem de rar întâlnit, costurile cu două îngrijitoare și sporul de noapte fiind mult prea ridicate pentru majoritatea familiilor italiene. Astfel, se reproduce modelul de îngrijire care se bazează pe munca aproape nonstop a „badantei fixe” care trebuie să fie permanent în alertă.

„Se muncește îndoit și-ntreit decât trebuie. Ce mă deranjează pe mine, imaginează-ți să te scoli de trei ori pe noapte și-a doua zi dimineața să fii în picioare, s-o speli, să gătești, să faci curat. Bătrâna se trezește și adoarme, dar eu, dacă mă trezesc de două-trei ori pe noapte, nu mai reușesc să adorm – mi se duce capul, nu mai poți lucra a doua zi. Dacă mai pui că bătrânul are Alzheimer, o boală mai strașnică pentru apropiați decât pentru bătrân.” (îngrijitoare, Como)

„Ar fi mai bun un program de opt pre. Acolo ești 24 din 24. Dacă noaptea are nevoie de tine, se ridică și cade din pat sau te strigă. Tremuram toată. Sunt și momente dificile, trebuie să știi să treci peste ele. Să știi ce trebuie să faci. Stai în stres tot timpul. Stresul cel mai mare e că trebuie să stai cu ei, în jurul lor, și să vezi tot timpul ce fac. Pot face și rele. Baba căuta prin dulapuri. Trebuie să fii tot timpul cu ei și te gândești: oare ce-o să facă noaptea asta? Oricum, nu stai liniștită. Stresul ăsta omoară femeile la îngrijirea bătrânilor.” (îngrijitoare, regiunea Campania)

„Sigur, sunt nopți când persoana are nevoie să o asisti, să o schimbi, să-i măsoari tensiunea sau să chemi salvarea. Nu suntem obligați. Dar sunt situații când nu poți să dormi, bătrâna are nevoie, mai țipă, mi s-a întâmplat și mie.” (îngrijitoare, Sardinia 2)

„Eu lucrez 24 din 24 și 16 ani am lucrat nonstop, inclusiv și duminici. Dar am trecut cu bine și peste asta. Problema noastră e că nu prea suntem înțelese aicea, foarte greu e să fii înțeleasă că nu poți 24 din 24. Ești legată și noapte, și zi, când doarme bătrâna, când nu. Ai nevoie de liber, uneori ți-l dă, alteori nu. Depinde și de familie, dacă te înțeleg e un pic mai bine.” (îngrijitoare, Roma)

Fiind în stare de alertă permanentă, îngrijitoarele ajung să aibă inclusiv probleme de sănătate mentală, rareori având momente de relaxare. Citatele de mai jos sunt sugestive în acest sens. Prima persoană a fost obligată, într-o primă fază, să aibă sonerie în cameră, în contextul în care îngrijea doi vârstnici, deși era plătită doar pentru asistarea unei persoane, iar a doua femeie discută despre imposibilitatea de a separa viața privată de cea profesională, munca de îngrijitoare fiind mult mai complicată decât una cu program de muncă standard.

„Psihic, te termină. Noaptea te chema întruna. Mi-a pus sonerie în cameră. Când mă suna noaptea, mă speriam, mi-o lua inima la trap. Mă chema fără să spună că vrea ceva anume. Vedeă ceva prin cameră, iepuri, pui, ce creștea ea în tinerețe. Nu vroia pân' la urmă nimic. Îl mai chema pe ficiorsu. I-am spus: dacă vrei să mai stau aici, să-mi iei soneria din cameră, eu n-o mai suport. Aud oricum bătrâna, nu mai am nevoie de sonerie. Ajunsesem la doctor, că aveam palpitații la inimă. Muncesc destul ziua, și cu doi. Să-i duci pe amândoi la baie, să-i hrănești, să-i schimbi. Am ridicat bătrâna atunci și am rămas cu o durere în stânga. M-o înțepat ca un ac și, de atunci, mereu. Nu-mi plătea duminica, deși o munceam. 900 euro la doi. Nu voiau să-mi mărească, au pensii mici.” (îngrijitoare, regiunea Campania)

„Chestia asta e mai grea ca o muncă. Îți spun sincer, mai bine te duci la o zi de sapă, vii obosit acasă, stai cu familia, te-ai odihnit și te-ai liniștit, dar s-avem bani, să produci, să ai cu ce trăi. Dar e mai ușor să mă scol, să mă duc la 7 dimineața la sapă, să iau o pauză, mănânc, râd, vorbesc, m-am recreat la cap și stau bine. Aici, psihic te termină, trebuie să știi să lucrezi cu ea și pe psihic, să știi să fii indiferent. La fosta bătrână, când am văzut-o, am zis că mai mult de trei ani nu prinde, și am stat 16. Cât am pus suflet ca să trăiască (râde). Aici, ajungem să-i tratăm ca să ai locul de muncă.” (îngrijitoare, Roma)

„Permanent, ești ca un soldat în post. De gardă. Nu, nu poți să spui că ai pus capul jos și-ai dormit până dimineață fără nicio problemă. Asta niciodată nu se poate, nu se poate întâmpla.” (îngrijitoare, Bologna)

„Nu mai dormea, din cinci în cinci minute mă trezea, ziua dormea, noaptea se scula. Eu îi cântam, trebuia să-i cânt, să îi vorbesc, că învățasem limba.” (îngrijitoare, Sardinia)

Problemele de sănătate mentală apar și în contextul sentimentului de izolare pe care îl dezvoltă majoritatea persoanelor care practică munca de îngrijire, mai ales dacă lucrează în mediul rural.

„Am ajuns la o bătrână de 80 și ceva de ani, nu putea să meargă, era în căruț, undeva la țară. Familia nu m-o terorizat, chiar m-a respectat. În schimb, zicea că-mi dă liber, dar n-aveam unde să mă duc, depindea de ei, trebuia să te rogi să te ducă. Am preferat să stau liniștită și să nu-mi iau liberele, de plătit nu mă plăteau, nici sărbătorile nu mi le plăteau. Mi-era rușine să stau la libere și să nu muncesc.” (îngrijitoare, regiunea Campania)

„Faptul că ești închis în spațiul ăla atâtea ore... N-ai libertate. Femeile au ajuns să aibă probleme psihice pentru că tu te închizi și... mi-este greu să...” (îngrijitoare, Roma)

„Când eram eu badantă, mă băgam în casă și nu ieșeam. Pe mine nu mă interesa, chiar și dacă eram în oraș, nu ieșeam pentru că nu-mi plăcea cum se comporta societatea cu mine. Cum mă vedeau străniera. Scopul meu era să vin, să stau câțiva ani și să plec, nu trebuia să demonstrez nimănui nimic.” (îngrijitoare, Grosseto)

Totodată, sentimentul de teamă față de posibilitatea ca vârstnicii să nu cumva să pățească ceva cât timp sunt sub supravegherea îngrijitoarelor este frecvent întâlnit, contribuind la problemele de sănătate mentală ale acestora. Multe persoane ajung, în timp, să aibă atacuri de panică și să reziste numai cu pastile, care se adaugă problemelor de sănătate ce apar în contextul unei munci fizice solicitante. Relatările persoanele intervievate de mai jos sunt sugestive în acest sens:

„M-am dus cu frică la medicul de familie, un fel de atac de panică. M-am dus la el plângând, zic: doctore, nu mai pot! Mi-e frică că sunt singură (...) iau pastile și sunt toate fetele care le cunosc eu, toate iau pastile. M-a salvat citirea Psaltirii pe care am găsit-o în casă.” (îngrijitoare, Torino)

„Te termină psihic. Cinci ani de zile am luat medicamente pentru depresie. Cred că 80% iau antidepressive. Nu mai puteam să dorm nici noaptea, nici ziua. Încercam toate modurile, dar n-am reușit fără medicamente. Dar aicea toate suntem terminate pe psihic. Am probleme mari cu spatele după 16 ani de ridicat, rotusiuni, artroze. Și fac de două-trei ori pe an terapie, avem multe facilități.” (îngrijitoare, Roma)

„Trebuie să fii tare mult pe psihic să poți să rezisti. Mi-aduc aminte că, ani de zile, mă trezeam noaptea la 12 și mă rugam: Doamne, dă-mi putere să pot să trec! Când am plecat de-acasă am zis că stau un an jumate, fac ceva și vin acasă, și-au trecut acum aproape 18. (...) Cei din țară nu te înțeleg, că n-au cum să te înțeleagă decât până stau și ei. După ce te înlocuiește cineva o lună, te întreabă: tu cum ai putut, aș înnebuni?! Stai, te obișnuiești.” (îngrijitoare, Roma 2)

„Cea mai grea situație e psihică – trebuie să stai acolo cu bătrânii și să-i suporti. Și-apoi, e lipsa de respect pentru străini, mai sunt și din ăștia care le jignesc, se adresează urât. Ele îndură și tac din gură.” (îngrijitoare, Grosseto)

Informalitatea relațiilor de muncă se transformă adesea în abuzuri grave, mai ales atunci când membrii familiei se folosesc de relația asimetrică de putere pe care o au cu îngrijitoarele, mai ales cu cele care sunt lipsite de experiență. Majoritatea persoanelor cu care am vorbit s-au confruntat ele însele cu astfel de situații în trecut sau cunosc alte îngrijitoare care au trecut prin abuzuri. Așadar, pe lângă încălcarea „standard” a drepturilor, precum nerespectarea drepturilor de odihnă, de ore și zile libere, neasigurarea hranei și a condițiilor de locuire, îngrijitoarele se pot confrunta și cu situații mai grave, precum sechestrarea sau hărțuirea sexuală, obligația de a munci în alte sfere decât cea de îngrijire sau de a asista mai multe persoane.

„Am auzit de multe cazuri în care nu se respectau drepturile, le încuiau fructele, mâncare doar pâine, am mai întâlnit persoane.” (îngrijitoare, regiunea Campania)

„Am lucrat cu el și cu maică-sa, vreo doi-trei ani, aveam duminica și joia după-masă liberă. Eu ar fi trebui să fiu badantă, să am grijă de bătrână, dar trebuia să am grijă și de el, și de casa în care stăteam, și de casa lui, trebuia să fac cine de 30-40 de persoane. Toate astea pentru 800 de euro. Am fugit de la el cu ajutorul unei societăți de la Lecce care ajuta fetele în dificultate. M-au ajutat să scap de el, pentru că eu nu cunoșteam pe nimeni. Am luat trenul, m-am dus spre Lecce, am vorbit cu ei și m-am întors înapoi, am luat valizele și am fugit (...). Bărbatul a lucrat în Prefectură și avea și pistol la el. Nu puteam nici să mă duc să-l denunț la carabinieri.” (îngrijitoare, Grosseto)

„În părculeț mai întâlneam fete, nu le dădeau libere, nu le plăteau dacă stăteau în weekend, nu le dădeau să mănânce, mâncau dintr-un ou și ea, și bătrâna.” (îngrijitoare, Roma)

„Mi-am găsit de lucru la Roma, la o fetiță de un an. Aveam salariu de 800 de euro, sâmbăta după-masă eram liberă și toată duminica. Eram babysitter, dar făceam de toate. Dimineața, mă trezeam, făceam în toată casa curat, pe urmă stăteam cu fetița, ei veneau de la muncă, le făceam tuturor de mâncare. Duceam și casa, și fetița (râde), și tot. Nu eram babysitter, eram ca o mamă în familie. Și prânzul, și cina.” (îngrijitoare, Grosseto)

„Eu nu am mai stat, pentru că nepotul doamnei se îndrăgostise de mine și vroia să profite de mine și eu, ducându-mă la ei, mă luau la masă, stând trei luni de zile acolo la ei, am stat la țară și apoi ne-am mutat la oraș, el venea mereu și eu am spus că eu nu am venit să mă fac de râs. Mai ales că soția lui m-a pus la masă să mănânc cu ei și mă îndrăgea. De asta am preferat să nu mă mai duc, le-am spus că nu pot să mă mai duc.” (îngrijitoare, Sardinia)

„Am avut un caz, tânără de 30 și ceva de ani, a fost dusă la o familie pentru care lucra ca badantă. Aceștia se comportau foarte urât cu ea, prima dată i-au spus că va trebui să aibă grija de bătrâna, dar, de fapt, trebuia să aibă grijă de toată familia. Spăla, călca, făcea mâncare, curățenie, copiii, totul... nu era doar asistenta bătrânei. Vorbeau foarte urât cu ea, nu îi făcuseră contract, nu o lăseau să plece pentru că ginerele persoanei care era îngrijită lucra în Poliție. («Nu e prima dată când aud, doctori, avocați, carabinieri care ei au dreptatea, dacă îți convine, bine, dacă nu, la revedere!»). Fetei îi era frica de el, am dat niște telefoane în numele asociației, le-am zis că îi denunț, ori lasă persoana să plece, ori îi face contract, dar, pentru că fata era terorizată, nu mai voia să rămână. Și atunci, pentru că asta e problema, când se simt încolțiți, atunci încep «Vai, dar cine a zis că nu, dar nu-i adevărat, noi voiam doar de probă, sigur ca îi facem contract!». Am reușit să îi găsim un alt loc de muncă cu contract, într-un final.” (persoană din sectorul nonguvernamental, Bari)

Aceste abuzuri au loc și în contextul în care imaginea stereotipală a badantei în societatea italiană este una de „persoană cu statut inferior” care prestează o muncă degradantă. Deși, istoric, „statutul de badantă” a fost asociat cu femeile italiene sărace care aveau un copil în afara căsătoriei și erau luate de familiile italiene bogate să presteze munci casnice, în prezent, această ocupație este asociată cu un statut ocupațional scăzut realizat în principal de femei imigrante.

„Italienele nu fac munca asta absolut deloc. În Italia, asta ne înjosește foarte mult, se consideră lucru murdar, lucru urât, ca și cum am fi în India, casta paria. E o muncă pe care chiar și bărbații italieni o iau peste picior. Tot timpul a fost un sentiment de rușine legat de munca asta. Mie, personal, tot timpul mi-a fost. Mai ales că ai niște studii, c-ai avut o carieră, c-ai putut să fii cineva.” (îngrijitoare, Como)

„Le-am spus întotdeauna, fac munca asta, nu mi-e rușine, că nu am plecat de-acasă fără să am ce să mănânc. Am plecat să-mi susțin copilul. Vrea să învețe, să se realizeze, și financiar nu-l pot susține. M-a întrebat prima bătrână dacă avem TV, vă dați seama cât de jignită m-am simțit. Nu aveau noțiuni de noi, ne credeau lumea a treia. Nu am acceptat orice. Să dorm cu bătrânul în cameră, să am un program. Îmi plățiți liberele. Am lăsat și de la mine la bani.” (îngrijitoare, Roma)

”Când spui badantă e ca și cum ar fi ceva josnic, pentru că e o muncă pe care ei, de fapt, n-o fac. Și, odată ce ești badantă, se înțelege lucrul care îl faci și pentru ei ești..., ești badantă, ești omul acela care ești mai josnic, așa. Pentru ei nu contează, nu contează cine ești, cine ai fost, de ce ai venit, pentru ei ești asta și-ți spune imediat: «Nu-ți convine, găsim alta. Pleacă!».” (îngrijitoare, Regio Emilia)

„O badantă e văzută în Italia doar ca ștergătoare de funduri. Punct. Fără școală, deci o femeie mai mult decât ignorantă. Badantă egal servitoare mută și ignorantă, analfabetă. Asta e imaginea în Italia.” (îngrijitoare, Torino)

2.5 Relația cu familia rămasă în România

În unele situații, sacrificiile asumate ale plecării se termină cu destrămarea familiilor și, uneori, schimbarea statutului de la „migrantă în tranzit” la „migrantă stabilă”, mai ales în cazul persoanelor care au copii autosuficienți financiar:

„M-a afectat foarte mult (plecarea) pentru că eu m-am despărțit de soțul meu acu' câțiva ani. Am plecat cu voia lor. Știu pentru ce am plecat, băiatul cel mic făcea o școală care necesita mulți bani, juca fotbal la nivel de performanță. Am plecat cu acordul familiei, ne-am despărțit pentru că al meu și-a găsit pe altcineva, a preferat amanta. Ne-am despărțit, suntem în bune relații, copiii și-au urmat cursul.” (îngrijitoare, Cagliari)

În multe cazuri, șederea badantelor în Italia coincide cu perioada de copilărie sau adolescență a copiilor acestor femei, existând nenumărate cazuri de relații mamă-copil afectate puternic de lipsa adultului, mai ales în anii 2000, în perioada în care cea mai mare parte a migrației se producea ilegal:

„În 2002, când am plecat, băiatul meu avea 9 ani și l-am revăzut la 13 (râde). Când l-am văzut, m-am speriat. Era mare, înalt. L-am lăsat slăbuț.” (îngrijitoare, Veneția)

„Când m-am întors acasă, copilul mic nu-mi putea spune mama, nu putea pronunța cuvântul ăsta. Îmi spunea bunica, pentru că era deprins cu ea. A fost și-un caz când și-a tăiat un picior afară și am fugit repede să-l îngrijesc și el a trecut în fugă pe lângă mine și s-a dus la mama mea, plângea la bunica. El n-avea vreo legătură cu mine, pierdusem căldura asta între mamă și fiu. Asta-i partea cea mai dureroasă a vieții mele. Mă duc tot timpul cu gențile pline, îi alint cu dulciuri și toate cele. Și ei îmi spun: «Mamă, termină!». Eu mă simt vinovată, vreau să le dau la copii ceea ce nu le-am dat la timpul lor, că n-am fost alături de ei, și asta-i cea mai mare durere a badantelor noastre.” (îngrijitoare, Como)

În cazul de mai jos, persoana din Republica Moldova și-a lăsat copilul singur de la 13 ani într-un apartament cumpărat la Chișinău, deși acest fapt era în afara legii și ar fi putut fi extrem de riscant din punct de vedere psihic și social:

„Din 2004 până în 2010, băiatul mic a stat singur, avea 13 ani. Astăzi, dacă mă gândesc, aceia care lasă copii așa pot să fie judecați. Se mai ducea mama, dar nu putea stat toată săptămâna, avea casă la țară, era bătrână. Eu mulțumesc soartei, copiilor mei pân' la pământ și lui Dumnezeu că m-o ascultat, da' eu cred că am mers, cum se zice la noi în Moldova, pe muchia cuțitului.” (îngrijitoare, Como)

În alte cazuri, pleacă o persoană în vârstă din familie (bunică, mătușă), tocmai pentru a menține intactă integritatea familiei de acasă:

„Am decis să plec eu în locul fiului ca familia să rămână întreagă, copiii să aibă mama și tata lângă ei, soțul lângă soție. Asta îmi dă puteri, eu totuși salvez familia mea.” (îngrijitoare, Bologna)

De altfel, nici după ce se încheie perioada de grijă și sprijin pentru copiii, care, în cazul badantelor, se suprapune cu cea a șederii în Italia, migrantele în tranzit nu ies neapărat din zona obligațiilor familiale de gen privind munca de îngrijire. De multe ori, perioada petrecută în Italia se încheie tocmai pentru a face loc unei munci neplătite de îngrijire în cadrul propriei familii, fie la părinții în vârstă, dar mai ales *babysitter* pentru nepoți:

„Rămân la statutul de pensionară permanentă, mă împart între Suedia și România că am două nepoțele și vreau să mă ocup de ele. Vreau să recuperez ce am pierdut.” (fostă îngrijitoare, Lucca)

„Am zis că, în momentul în care moare, mie altă bătrâna nu îmi mai trebuie, Doamne fere', pentru că nu mai puteam de coloană și picioare. Pentru că, la mine, amândouă picioarele mi-s mâncate rotulele și nu mă pot opera, am boli cronice și pe bază de stres, că am avut viața cum am avut-o. Așa că am stat cu fata mai mică, am făcut mâncare până veneau ei de la lucru, curățenie, casnică... Nu am mai putut să lucrez.” (fostă îngrijitoare, Calabria)

Anxietățile „migrantei în tranzit” țin de lipsa unui venit stabil odată cu întoarcerea acasă, independența sa financiară depinzând tocmai de prelungirea tot mai mare a perioadei de ședere, în contextul unui stat social slab și a pierderii unei părți a capitalului social. Totodată, acestea se confruntă cu o posibilă mobilitate socială descendentă odată cu venirea acasă și stoparea veniturilor constante anterioare, existând posibilitatea trecerii dintr-o clasă de mijloc a remitențelor într-un zonă de precariat pe termen lung:

„M-au împins problemele, să-mi ajut copii. Mă uitam că nu mă descurcam să pot să-i dau mai departe la școală. Aveam casă. În același timp, nu puteam face nimic pentru copii. De la 200-300 lei, cât luam acasă, la 800 de euro mi s-a părut foarte mult, dar în același timp nu mă gândeam că o să devin străină de țara mea. (...) Ce puteai să faci? Trebuiau să învețe copiii. Dar noi, dacă puteam în țară la noi să ai un serviciu normal, cine pleca departe de...? Eu, de mâine, dacă vin acasă, cine mă angajează pe mine, ce fac eu acasă?! Asta e problema noastră, nu-ți oferă nimeni nimic.” (îngrijitoare, Roma)

Nu în ultimul rând, stresul și problemele de sănătate mentală sunt amplificate de faptul că îngrijitorii sunt departe de familie, sentimentele de vinovăție fiind cvasipermanente mai ales în cazul persoanelor care au copii:

„Bineînțeles, ne stresăm pentru că suntem departe de casă, de familie, de cei dragi. Faptul că nu poți să-i vezi. Stresul este și dacă găsești o familie mai neînțelegătoare – ce să faci, cum să mă comport, intri în panică. Suntem departe de cei dragi, și asta ne termină. Stresul psihologic. Chiar dacă noi muncim ca ei să stea bine, noi știm că ei (familia de acasă) nu stau bine.” (îngrijitoare, Sardinia 2)

Pe de altă parte însă, principala motivație pentru a pleca și puterea de a continua a fost dată tocmai de faptul că copiii aveau nevoie de sprijin financiar pe care în România nu l-ar fi putut obține. Odată încheiate obligațiile de acest tip, o parte din persoanele care practică munca de îngrijire au decis să se oprească.

„Cum să vă spun? Nu era nimic de comentat acolo, însă eu mă săturasem de Italia. Deja, copiii erau fiecare la casa lor, împrumutul terminase, intrase și ea în serviciu, se descurca cu salariul. Și atunci am zis: «Stop! Trebuie să merg acasă». Și soțul ieșise la pensie și am spus: «Am stat destul. Destui ani am stat unul departe de altul». Și atunci am luat hotărârea să vin acasă.” (îngrijitoare, Bologna)

2.6 Criza COVID-19

În contextul pandemiei de SARS-CoV-2, munca îngrijitoarelor a devenit o resursă-cheie, deși, în general, este extrem de puțin recunoscută. Italia a fost una dintre țările cele mai afectate de pandemie, iar instituțiile geriatrice au fost puternic lovite de criza sanitară, existând numeroase decese în rândul bătrânilor internați la centrele pentru persoane vârstnice. Nu același lucru s-a întâmplat în cazul îngrijitoarelor care, oferind asistență „unu la unu” și având contact aproape în totalitate limitat cu exteriorul, au protejat, prin acest tip de aranjament, viața persoanelor pe care le îngrijesc.

În discuțiile avute, acestea au precizat că tocmai criza generată de SARS-CoV-2 a determinat tot mai multe familii să intre în legalitate față de de contractul de muncă, existând mai multe controale aleatorii ale Poliției pe stradă și existând o nevoie tot mai mare de control asupra persoanelor angajate. Totuși, îngrijitoarelor sezoniere sau temporare, adică persoanelor care au înlocuit, pentru o perioadă scurtă, „titulara postului”, nu li s-au făcut contracte de muncă, deși legea permitea acest lucru chiar și pentru perioade scurte:

„De când cu criza COVID, foarte multe badante, când au mers în concedii în România, cele care le-au înlocuit le-au înlocuit la negru. Sunt foarte puține familii care fac contract pe o lună de zile la cea care înlocuiește, deși Contractul Național o permite.” (îngrijitoare, Torino 2)

O respondentă explică chiar rolul strategic pe care îl are această meserie în contextul unei crize de sănătate publică și militează pentru profesionalizarea acestei munci. De altfel, anul 2020 a fost primul an în care au fost angajate badante în structurile destinate îngrijirii vârstnicilor, fără ca acestea să aibă nevoie de alte tipuri de formare. Acesta ar putea fi un prim pas pentru recunoașterea formală a abilităților dobândite la locul de muncă de îngrijitoarele care lucrează în sectorul domestic.

„Infirmierele fac exact ce face o badantă – schimbă patul, igiena personală a bătrânilor, le dau de mâncare... Acum, se caută în structuri badante, atenție, badante, nu personal de infirmerie! Trebuie doar să aibă experiență profesională. Sunt disperăți, vor să angajeze badante să lucreze în ture, să dea un pic de respiro personalului care deja lucrează în structuri și e foarte solicitat. Există un mic antecedent, se poate.” (îngrijitoare, Torino)

Un alt aspect provocat de criza Covid a fost limitarea mobilității pentru badante. Unele au fost nevoite să stea la *job*-uri fără posibilitatea de pauze sau concediu. Altele nu au putut reveni în Italia, fiind prinse de pandemie acasă. Au existat și cazuri mai rare când, în urma decesului persoanei asistate sau încheierii contractului de muncă, unele îngrijitoarele au rămas „în stradă”, cu posibilități mai reduse de a-și găsi o slujbă nouă în contextul pandemiei. Dincolo de aceste aspecte, recenta pandemie a născut un sentiment de claustrare și izolare și mai profund în rândul badantelor italiene, afectându-le și mai mult pe plan emoțional și psihic:

„Cu pandemia? Foarte greu. Deci nu vă spun. Singură, să stai închisă într-un apartament, să nu ieși, să nu... Îmi aduceam cumpărăturile la ușă, mi le lăsa cu mască, cu mănuși. Închiși, foarte greu, foarte greu. Deci mi-a fost foarte greu.” (îngrijitoare, Torino 2)

Mai afectate de măsurile de carantinare și distanțare socială au fost persoanele care lucrează „la ore”, cărora le-au fost suspendate contractele de muncă de pe o zi pe alta (sau au fost sunate să nu mai meargă la persoane vârstnice sau curățenie dacă nu aveau contract), în contextul în care exista o teamă de îmbolnăvire, în condițiile în care ceilalți membri fie aveau locurile de muncă suspendate, fie erau acasă. Povestea de mai jos este sugestivă atât pentru problemele acestei categorii, cât și din perspectiva rolului sindicatelor în contextul suspendării unilaterale a contractului de muncă de către angajator în contextul pandemiei de SARS-CoV-2:

„Se întâmpla haosul din luna martie (anul 2020) cu lockdown și toate alea. Prietena mea lucrează de zi, la un moment dat familia i-a spus: «Te lăsăm acasă, în fără plata, pentru că stăm noi cu mama acum, având în vedere că toate activitățile comerciale sunt închise. După lockdown te primim înapoi». De fapt și de drept, exista în Contractul Național un articol în care era menționată suspendarea muncii: dacă stai acasă din vina angajatorului, ești plătită cu salariul întreg. Am sunat la sindicat, m-am dat prietena mea, că ea vorbește mai greu italiană, îi explic omului de la sindicat și sindicalistul zice: «Aaa, nu, că noi doar dăm informații generice». Acesta este singurul sindicat care tutează lucrătorii. Sindicatul, din start, trebuia să îi spună angajatorului: «Băi, stai așa că avem un articol în contract».” (îngrijitoare, Torino)

3. CONCLUZII ȘI RECOMANDĂRI

Obiectivul acestui raport este de a populariza și produce o mai bună înțelegere a situației lucrătoarelor din sectorul îngrijirii vârstnicilor din Italia, în contextul migrației din România și Republica Moldova. Clasificarea realizată de Vianello (2016) pentru a descrie categoriile de persoane provenite din Ucraina care lucrează în sectorul îngrijirii italian este adecvată și pentru cazul României. Cea mai întâlnită categorie este reprezentată de „badantele în tranzit”, care au ca obiectiv sprijinirea familiei din România și reîntoarcerea odată ce problemele sunt rezolvate. Într-o majoritate covârșitoare, ele locuiesc permanent în aceeași casă cu vârstnicii pe care îi îngrijesc. Particularitatea acestei categorii este legată de faptul că, deși într-o primă fază îngrijitoarele se gândesc că vor sta o perioadă scurtă, ele prelungesc șederea în Italia în lipsa unor oportunități mai bune, unele depășind chiar și 10 ani. A doua categorie de îngrijitoare este cea care ia decizia de a se stabili în Italia definitiv, fie împreună cu familia din România, reîntregită, fie prin întemeierea unei noi familii în Italia. În general, muncesc tot în sectorul îngrijirii și curățeniei, însă nu locuiesc în aceeași gospodărie în care muncesc. Adicional față de cele două categorii identificate de Vianello, aplicabile la îngrijitoarele din Ucraina, se poate vorbi și despre o a treia categorie în cazul României: cea sezonieră sau temporară. Aceste persoane, de obicei, înlocuiesc „badantele în tranzit” pentru o perioadă scurtă de timp în perioada concediilor sau când au de rezolvat o problemă de ordin personal în țara de origine. Adesea, fac parte din aceeași familie

sau rețea personală cu persoanele înlocuite. Astfel, îngrijitoarele sezoniere sau temporare își suplimentează veniturile din astfel de activități, beneficiind inclusiv de zborurile ieftine către Italia și, în același timp, rămân alături de familie în cea mai mare parte a anului.

În ceea ce privește reglementarea relațiilor de muncă, chiar dacă există mai multe categorii de contracte de muncă care stipulează drepturile pe care ar trebui să le aibă îngrijitoarea, în practică predomină situațiile în care responsabilitățile legate de muncă sunt negociate informal. **Cazurile variază, de la situația în care se lucrează fără niciun fel de contract, la cea în care contractul încheiat are prevăzute mai puține ore decât este legal, situațiile în care se încheie contractul adecvat pentru munca prestată fiind rare. La acestea se adaugă situațiile în care se cer mai multe responsabilități și mai multe ore lucrate, inclusiv în orele și zilele libere, precum și situații care pot fi încadrate în sfera abuzului, de exemplu în situația în care o îngrijitoare muncește pentru mai multe persoane vârstnice.** Informalitatea în relațiile de muncă este rezultatul nu numai a lipsei de reglementare și control din partea statului italian și a factorilor culturali care văd „instituția badantei” ca făcând parte din familie, ci și a slabei sindicalizări la nivel de sector, lucru care nu oferă îngrijitoarei prea multe opțiuni de a lupta pentru îmbunătățirea relațiilor de muncă. Astfel, dezvoltarea unor strategii individuale, care vine, de obicei, cu experiența în muncă reprezintă modalitatea prin care

îngrijitoarele române pot obține un contract mai bun și relații de muncă avantajoase.

„Șansa” sau „norocul” au fost deseori menționate de respondente în momentul în care au fost rugate să descrie locurile de muncă pe care le-au avut. Cunoscând poveștile altor colege și situațiile cu care s-au confruntat, ajung să se considere norocoase cu vârstnicii la care au ajuns, deși, la rândul lor, se confruntă cu încălcări ale drepturilor sau situații abuzive. Așadar, condițiile de muncă sunt percepute ca ținând mai degrabă de „destinul” fiecărei persoane decât de situația legală pe care o au în calitate de îngrijitoare.

Îngrijirea vârstnicilor la domiciliu este percepută ca o opțiune bună de a câștiga financiar, în contextul în care locuirea în aceeași casă în care muncesc le scutește de cheltuieli suplimentare cu cazarea, utilitățile, masa și transportul. Cu toate acestea, riscurile de a se confrunța cu încălcări ale drepturilor și chiar exploatare sunt mult mai mari, comparativ cu locurile de muncă standard.

Deși este considerată o muncă necalificată, vorbim despre o muncă solicitantă fizic și mai ales psihic, abilitățile necesare realizării muncii fiind, în realitate, extrem de complexe. **De cele mai multe ori fără**

experiență, îngrijitoarele se specializează direct la locul de muncă, învățând să facă „de toate” în casă în timp ce oferă servicii sociale și uneori medicale sau chiar psihologice persoanei vârstnice, care poate fi izolată la pat și/sau poate avea boli precum Alzheimer sau demență senilă.

Munca aproape în permanență, fără granițe între zi și noapte sau între zilele de muncă și cele libere, este principala problemă cu care se confruntă îngrijitoarele. Efectele sunt devastatoare, contribuind la creșterea stresului, oboseală cronică, epuizare, depresie și probleme de sănătate mentală. Cu toate acestea, consilierea psihologică este cvasiinexistentă, singurele discuții pe această temă fiind purtate cu medicul de familie (dacă sunt înscrise), care, uneori, le prescrie medicamente.

Criza generată de pandemia de SARS-CoV-2 a adus în atenția publică importanța pe care o are munca pe care o realizează aceste persoane, fiind solicitate inclusiv pentru a lucra în căminele destinate persoanelor vârstnice. De altfel, alături de munca realizată de lucrătorii sezonieri din agricultură și creșterea animalelor, munca din sectorul îngrijirii italian a fost considerată o muncă esențială, care ar trebui mai mult recunoscută, apreciată, remunerată și mai bine reglementată.

Recomandări:

- Regândirea sistemului de prestații sociale în bani, astfel încât să acopere într-o măsură importantă remunerația îngrijitoarelor și să existe garanția că ajung la persoana care furnizează serviciile de îngrijire a vârstnicilor. În mod ideal, statul italian ar trebui să ia de pe umerii familiei responsabilitatea îngrijirii vârstnicilor, să se implice în mod direct în relația de îngrijire. Astfel, pentru reducerea contractelor neconforme cu munca prestată și a muncii la negru, statul italian ar putea să plătească direct serviciile îngrijitoare și, totodată, să vegheze la respectarea contractelor de către familii. De exemplu, indemnizația de însoțitor ar merge de la statul italian direct la îngrijitoare, restul contractului urmând să fie acoperit de familie.
- Este esențial să existe mai mult control din partea statului italian în privința respectării drepturilor îngrijitoarelor (reducerea, pe cât posibil, a muncii fără contract, încheierea contractelor adecvate pentru tipul de muncă prestată, respectarea numărului de ore din contract, asigurarea orelor și zilelor libere, condițiilor în care se desfășoară munca etc.).
- Crearea de oportunități reale de informare în limbile română și italiană pentru toate femeile care migrează pentru a munci în sector. De asemenea, este esențială posibilitatea de a face cursuri de pregătire plătite de stat și în afara programului de lucru pentru îngrijitoarele aflate la început de carieră. Pe lângă învățarea atribuțiilor tehnice ale meseriei, este necesară prezentarea provocărilor de natură psihologică și a modalităților de colaborare, relaționare și muncă cu persoane vârstnice și, eventual, cu persoane cu Alzheimer și demență. Propunem să existe o obligativitate legală de formare profesională înainte de a practica această meserie, iar persoanelor care deja sunt în sistem să le fie recunoscute formal competențele. De asemenea, recunoașterea calificărilor și formarea profesională le pot asigura intrarea în sistemul sanitar italian, având în vedere faptul că, deja, au o pregătire importantă în domeniul îngrijirii, creându-se astfel posibilitatea de mobilitate profesională.
- Consiliere psihologică permanentă pentru femeile care lucrează în sectorul îngrijirii italian.
- Consiliere juridică permanentă pentru femeile care lucrează în sectorul îngrijirii italian.
- Realizarea unui control medical și psihologic periodic persoanelor care lucrează în sectorul îngrijirii.
- Este necesară interzicerea muncii care, de facto, se desfășoară mai mult de 10 ore pe zi (cu pauze incluse). În situațiile în care persoana îngrijită are nevoie de asistență 24 de ore, este necesară acoperirea de către stat a indemnizației pentru cel puțin două îngrijitoare sau pauze mai lungi între perioadele de muncă (după modelul austriac). Este

necesară includerea mai multor ore libere plătite și norme de aplicare clare pentru a evita *burnout*-ul și epuizarea mentală și fizică a lucrătoarei.

- Eliminarea sau descurajarea, acolo unde este posibil, a colocuirii și încurajarea muncii în ture salariale. În acest mod va dispărea exploatarea muncii „la 24 de ore” și multitudinea de drepturi care îi sunt încălcate îngrijitoarei. Un caz special în acest sens s-a produs în perioada restricțiilor de mobilitate din primăvara anului 2020, când nu exista personal suficient în sistemul sanitar (infirmiere) și au fost căutate, dar cu puțin succes, persoane care sunt îngrijitoare în sectorul domestic cu experiență și calificare pentru a îngriji în spitale (schimbarea paturilor, asigurarea igienei vârstnicilor, hrănirea acestora etc.) și a da un moment „de respiro” angajaților din sistemul sanitar.
- Este necesară introducerea unui salariu minim în sectorul îngrijirii, care să fie corelat cu coșul minim de consum din Italia.
- Eliminarea discriminării (existente în prezent) în privința neacordării șomajului și neacordării integrale a pensiei din partea statului italian persoanelor care nu mai au reședința în Italia.
- Existența unor norme mai clare privind aplicarea Contractului Național pentru sectorul domestic, pentru a nu mai lăsa loc de interpretări și abuzuri, pe care le experimentează lucrătoarele din acest sector.
- Înființarea unor centre locale pentru socializare, unde se pot întâlni îngrijitoarele în timpul liber, mai ales în zonele în care numărul acestora este ridicat.
- Crearea unui manual bilingv privind drepturile și obligațiile îngrijitoarei, bunele practici, evitarea abuzurilor, contacte utile în vederea bunei desfășurări a meseriei.
- Posibilitatea oferirii de consiliere psihologică specializată, grupuri de suport pentru femeile revenite în România din fonduri publice ale statului român.

Mulțumiri

Dorim să mulțumim tuturor îngrijitoarelor care ne-au împărtășit experiențele de migrație și muncă și tuturor colegilor și colegelor care ne-au sprijinit cu recomandări de persoane cu care să discutăm.

Totodată, le mulțumim lui Paul Breazu și Andreei Gheba pentru munca de tehnoredactare.

Cercetarea a fost sprijinită printr-un grant CNCS – UEFISCDI, numărul proiectului PN-III-P1-1.1-BSH-2-2016-0005, în cadrul PNCDI III.

Referințe

Bauer G., & Österle A. (2013), „Migrant Care Labour: The Commodification and Redistribution of Care and Emotional Work”, *Social Policy & Society* 12:3, 461–473, Cambridge University Press;

Castagnone, E., Salis, E., și Premazzi, V. (2013), *Promoting Integration of Migrant Domestic Workers in Italy*, ILO;

Chiaretti, G. (2005). *C'è posto per la salute nel «nuovo» mercato del lavoro? Medici e sociologi a confronto* [Are vreun loc sănătatea în noua piață a muncii? Medici și sociologi dezbat], Franco Angeli

Degiuli, F. (2007) „A job with no boundaries: home eldercare work in Italy”, *European Journal of Women's Studies*, 14, 3, 193-207;

Di Rosa, M., Melchiorre, M. G., Lucchetti, M., și Lamura, G. (2012), „The impact of migrant work in the elder care sector: recent trends and empirical evidence in Italy”, *European Journal of Social Work* 15(1): 9-27;

England, P. (2005), „Emerging theories of care work”, *Annual Review of Sociology*, 31, 381-99;

Esping-Andersen, Gosta, (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton University Press;

Fedyuk O. (2015), „Growing Up with Migration: Shifting Roles and Responsibilities of Transnational Families of Ukrainian Care Workers in Italy”, in: M. Kontos, G. & T. Bonifacio (eds.), *Migrant Domestic Workers and Family Life. Migration, Diasporas and Citizenship Series*, London: Palgrave Macmillan;

Fedyuk, O. (2012), „Images of Transnational Motherhood: The Role of Photographs in Measuring Time and Maintaining Connections between Ukraine and Italy”, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 38(2): 279-300;

Ferrera, Maurizio (1996), „The southern model of welfare in Europe”, *Journal of European Social Policy* 6(1), 17-37;

- International Labour Office (2013), *Domestic workers across the world: Global and regional statistics and the extent of legal protection*, Geneva: International Labour Office.
- King-Dejardin, Amelita (2019), „The social construction of migrant care work at the intersection of care, migration and gender”, *International Labour Organization Report*, 978-92;
- Rugolotto, Silvana, Alice Larotonda, și Sjaak van der Geest (2017), „How migrants keep Italian families Italian: badanti and the private care of older people” *International Journal of Migration, Health and Social Care*, 13(2): 185–197;
- Sassen, S (2002), *Global networks, linked cities*, New York: Routledge;
- Tognetti Bordogna M. & Ornaghi A (2012), „The «Badanti» (Informal Carers) Phenomenon in Italy: Characteristics and Peculiarities of Access to the Health Care System”, *Journal of Intercultural Studies*, Vol. 33, No. 1, pp. 9-22;
- Ungerson, C. (2005), „Care, work and feeling”, *The Sociological Review*, 53, 188–203;
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2017), *International Migration Report 2017: Highlights*, ST/ESA/SER.A/404;
- Vianello, F. A. (2016), „Migration of Ukrainian nationals to Italy: Women on the move”, in: Fedyuk, O. and Kindler, M. (eds.) *Ukrainian Migration to the European Union. Lessons from Migration Studies*, pp. 163-78. Springer;
- Wharton, A. S. (2009), „The sociology of emotional labor”, *The Annual Review of Sociology*, 35, 147-65;
- Yeates, N. (2012), *Global Care Chains: A State-of-the-art Review and Future Directions in Transnationalization Research*, *Global Networks* 12 (2): 135-154.